

De linie moet leven

door T. Klumpers, secretaris Raad voor het Landelijk Gebied

Bijdrage symposium 'Geheimen in het groen' op 24 november 1999

1. Identiteit van de omgeving

Steeds vaker wordt gesproken over het belang van 'identiteit' van de omgeving. Maar identiteit is ongrijpbaar, een symbolische constructie die ontstaat doordat mensen betekenis toekennen aan de kenmerken van hun omgeving. Aan die kenmerken is zo een eigen en uniek verhaal verbonden en de omgeving wordt daardoor méér dan een willekeurige verzameling elementen. Mensen zien er de sporen van hun cultuur, geschiedenis, opvattingen en inventiviteit in uitgedrukt.

In de oudheid sprak men van de 'genius loci': de geest van een plek waarmee rekening gehouden moest worden. Dat uitgangspunt begint nu weer te leven. Maar het is niet gemakkelijk te hanteren, want iedere uitdrukking van identiteit is een momentopname. Identiteit geeft het verleden toekomst maar te strák vasthouden aan vormen uit dat verleden leidt tot een preoccupatie die vernieuwing in de weg staat. Identiteit is dan defensief, een dode vorm met symbolen uit het verleden (de klompen) waar je niet meer af komt.

2. Conserveren of opnieuw beginnen?

De tijd is voorbij dat verscheidenheid en identiteit in Nederland vooral het vanzelfsprekende resultaat van handelen waren. Omgevingskwaliteit vraagt nu om doelbewust kiezen, gebaseerd op lokale omstandigheden en aanwezige kwaliteiten: een cultuurdaad die plaatsvindt in een spanningsveld tussen het behoud van bestaande waarden en de kansen van vernieuwing. Er zijn 3 globale strategieën mogelijk:

1. behoud los van ontwikkeling: de strategie van het conserveren van de bestaande waarden
  2. behoud in ontwikkeling: de strategie van selectief vernieuwen: behoud van de essentiële dragers van het bestaande met inpassing en toegevoegde waarde van het nieuwe
  3. geen behoud, alleen ontwikkeling: de strategie van volledige vernieuwing en opgeven van het oude
- Per situatie moet een strategie worden gekozen - in het geval van de Linie de strategie behoud in ontwikkeling - waarbij moet worden opgepast dat die niet alleen conserverend wordt ingevuld.

3. Water en de historische context van de Linie

Water en vooral het ómggaan met water heeft onze omgeving in belangrijke mate gevormd. Nederlanders 'moeten' altijd iets met water. Dit begint al bij het spelen op het strand. Terwijl an-dere kinderen burchten of zandkastelen bouwen, leggen Nederlandse kinderen kanalen en dammen aan. Zo werd het huidige Nederland gevormd en die vorming gaat dóór, want inzichten en uitgangspunten veranderen. Beken die ooit zijn rechtgetrokken, laten we nu weer me-anderen. Stormvloedkeringen werden eerst geheel ondoorlatend gemaakt, vervolgens doorlatend. In plaats van bedijken, droogmaken en inpolderen, gaan we verslufferen, peil-ver-hogen en ontpolderen.

Uniek voor Nederland is dat water sinds de Nederlandse vrijheidsstrijd is benut ter verdediging van het land. De Spaanse troepen moesten in 1573 hun beleg van Leiden op-geven omdat de omgeving onder water werd gezet. Er kwamen plannen om - op basis van het inundatieprincipe - een complete verdedigingslinie te ontwikkelen. In 1672 kwam deze (oude) Hollandse Waterlinie tot stand: op de staatkundige grens van het toenmalige Holland, bij Woerden en Goejanverwelle. In 1742 volgde de Grebbelinie en in 1815 gaf koning Willem I de opdracht tot de Nieuwe Hollandse Waterlinie. In de nieuwe eenheidsstaat speelden provinciegrenzen geen rol meer en de linie kwam hier te liggen, veel oostelijker dan de oude. Het noordoosten van Nederland beschikte over een natuur-lijke waterlinie. Het Boertanger Veen op de grens tussen Groningen en Duitsland vormde een moeilijk doordringbaar moerasgebied. Met behulp van leidijken werd het veen nat gehouden. De vesting Boertange vormde het centrum van dit verdedigingsstelsel. In Zuid-Holland en Zeeland werd tijdens de Nederlandse vrijheidsstrijd langs de zeegaten een reeks forten gebouwd die aan het einde van de 18e eeuw het karakter van een samen-hangende verdedigingslinie kreeg. Tot in de 20e eeuw werd gebouwd aan de Stelling van Amsterdam.

De Nieuwe Hollandse Waterlinie is dus niet de enige historische verdedigingslinie van ons land. Ook de Linie

zélf is er in méérvoud, want er liggen zo'n vier linies over elkaar heen. Er werd namelijk tot aan de Eerste Wereldoorlog aan doorgebouwd, waarbij het ontwerp steeds werd aangepast aan nieuwe ontwikkelingen zoals de doorsnijding door water- en spoorwegen en de ontwikkeling van nieuw geschut. De linie was dus bij uitstek een dynamische, veranderlijke constructie.

4. Dynamiek als uitgangspunt voor de toekomst van de linie

Wat betekent zo'n historische context voor de toekomst van de Nieuwe Hollandse Waterlinie?

2500 jaar geleden al betoogde Herakleitos dat alles voortdurend in beweging is. Plato vatte dit pakkend samen met de bekende uitspraak 'panta rei', alles stroomt. Niets staat vast, aldus Herakleitos. Alles is bezig te ontstaan of te vergaan. De stoffelijke werkelijkheid is het gevolg van onderlinge contrasten en conflicten: 'Polemos panton pater', strijd is de vader van alles.

De Linie kan onmogelijk compleet worden behouden of gereconstrueerd. En dat is maar goed ook! De leefomgeving van nú kan niet geheel worden beheerst door een illusie van vroeger, een momentopname bovendien, waarin militaire constructeurs de ruimte kregen voor een project dat - hoe ingenieus ook - nooit werd gebruikt. Een levend landschap van IJsselmeer tot de grote rivieren - met uiteenlopende functies en een lange historie - kan niet worden ver-engd en gestold tot een waterlinie.

Maar de Linie is wél de moeite waard om een plek te geven en bij te laten dragen aan de kwaliteit en identiteit van de omgeving. Als daar maar niet al te krampachtig over wordt gedaan: dat deed men vroeger ook niet. Een totaalvisie op het gebied én de betrokkenheid van de bevolking vragen een open opstelling. Het gevaar van 'vertekening' ligt op de loer: cultuurhistorici, ecologen, biologen, hydrologen en verkeersdeskundigen zijn immers geneigd met 'eigen' plannen, kaartjes en projecten te komen, ook al worden deze in een integraal jasje gestoken. Bestuurders 'shoppen' van het één naar het ander, want het gebied heeft nu eenmaal geen enkelvoudige betekenis. Het gebied is én cultuur én natuur én gebruikruimte. (Het gebied is) én 19e eeuw én nu én Oudheid. (Het gebied is) én woonomgeving én uitloopgebied én doorreisgebied. Het is één omgeving, waarin al die elementen een rol spelen.

5. De Linie opnieuw in dienst van de samenleving stellen

Vandaag staat de Linie centraal en wordt gekeken wat het gebied er aan kan hebben. Niet het gebied als zodánig - inclusief bewoners en gebruikers - is het uitgangspunt, met de vraag wat de Linie daaraan zou kunnen bijdragen. En die benadering heeft een risico.

Wat vinden de bewoners, gebruikers en bezoekers eigenlijk: wat weten ze, willen ze en willen ze zeker niét? Vast en zeker zijn er onwetenden en onverschilligen. En niet iedereen zal hetzelfde willen. Maar de gang van zaken bij bijvoorbeeld de EHS heeft geleerd dat dat géén reden om aan hen voorbij te gaan en pas (te) laat te betrekken. Natuurlijk: de inschakeling van burgers kost tijd en geld, maar ontwerpers en symposia ook. Zijn we bang voor onwetendheid en wansmaak?

Er is pas echt sprake van een 'ontwerp-opgave' als duidelijk is wat 'we' willen: deskundigen en bestuurders, maar óók bewoners en bezoekers. Een plan te realiseren waarin lokale eisen en wensen worden verbonden met bovenlokale of nationale, vormt dan de opgave.

6. Aard en ambitie van een Linie-project

'Afzondering, onzichtbaarheid en ontoegankelijkheid zijn belangrijke historische kenmerken van de Waterlinie,' aldus het rapport. Dat is bepaald geen aanbeveling in deze tijd, geen pré voor herbestemming en maatschappelijk draagvlak. Dit uitgangspunt van het ontwerp zou losgelaten kunnen worden. Is dat erg? Is het verwerpelijk dat het gedachtegoed van de oorspronkelijke ontwerpers wordt beoordeeld op de houdbaarheid en inpasbaarheid van nú? De ontwerpers zélf zouden - als zij nog leefden - de éérsten zijn geweest om dat niet erg te vinden. Sterker nog: zij zouden de hele zaak afbreken en een moderne militaire voorziening aanleggen. Zover hoeven wij niet te gaan, maar een nuancering is wel op zijn plaats. De Linie is kortom geen van hoger hand gegeven 'intrinsieke waarde': de waarde bepalen we zélf! En bij die waardebeoordeling en onze ambities met de Linie moeten drie elementen centraal staan: beeldvorming, dragers van identiteit en nieuwe functionaliteit.

1. Beeldvorming: voor een concreet project is een plan, kaart en deskundigenvisie nódig maar niet genoeg. Het project moet 'levend' worden gemaakt met de verhalen áchter de kenmerken en waarderingen en alles

wat inhoud en eigenheid geeft aan het uiterlijk waarneembare.

2. Draggers van identiteit: binnen hetgeen van de Linie resteert, moet benoemd worden wat de minimaal te behouden elementen zijn die - bij de strategie 'behoud in ontwikkeling' - een vernieuwde inrichting kunnen dragen. Hiermee worden tastbare herkenningpunten vastgelegd.

3. Nieuwe functionaliteit: historische structuren moeten zinvol kunnen voortbestaan. Welke nieuwe investeringen kunnen het oude betrekken bij onze huidige maatschappij? Ontsluitingen als fiets- en wandelpaden alléén zullen - hoe onmisbaar ook - onvoldoende basis zijn voor een financieel-economisch draagvlak en het maatschappelijk functioneren. Zijn we bereid om naast musea en theeschenkerijen ook na te denken over bijvoorbeeld disco's, Land Art en commerciële sport- of recreatieprojecten, te land of te water?

7. De regie

Dat een goede regie voor een Linie-project bittere noodzaak is, mag blijken uit de eindeloze rij van potentieel betrokken partijen: (1) de diverse overheden op rijksniveau, (2) de waaier van lagere overheden inclusief de waterschappen, (3) de al dan niet verzelfstandigde overheidsdiensten, (4) lokale groepen, (5) sectorale belangenorganisaties en (6) uiteenlopende specifieke interessegroepen. Voor het voeren van de regie zijn er dan twee opties:

- Het brede harmoniemodel. In deze poldermodel-aanpak wordt éérs brede consensus, deelname en financiering gezocht, waarna een even breed platform wordt ingesteld voor de verdere uitwerking. Mandaat en échte wil zijn de belangrijkste eisen aan de regisseur. Deze aanpak is beproefd maar zeer tijdrovend.
- Het ont-poldermodel. In deze opzet wordt direct al een onafhankelijke organisatie ingesteld die vervolgens - met inachtneming van de belangrijkste uitgangspunten - actief gaat 'sleuren' aan betrokkenheid, planvorming en financiering. Deze opzet wordt met succes toegepast in een gebied bij Stuttgart en Midden-Engeland

Tot slot: bescherming?

Nu het nog kan, moet de voordracht voor de Werelderfgoedlijst - en het denken over nationale beschermingsconstituties - zorgvuldig worden afgezet tegen de gewenste ontwikkeling van het gebied. Betekent plaatsing van Linie op de prestigieuze UNESCO-lijst inclusief de nationale maatregelen die in dat verband getroffen moeten worden, een versterking voor de gewenste ontwikkeling of staat dat daarbij juist in de weg? Als de status van werelderfgoed zo bezien niet mogelijk of gewenst is, moet de voordracht niet worden doorgezet; maar als plaatsing op de lijst wél doorgaat dan moeten de consequenties en beperkingen worden geaccepteerd en moet daarnaar gehandeld worden.

Dames en heren, de Linie is - net als de rest van het Nederlandse landschap - 'Made in Holland'. In het rapport van de Raad voor het Landelijk Gebied met die titel wordt een lans gebroken voor de nog aanwezige verscheidenheid en identiteit in ons landelijk gebied. Dat is iets om zuinig op te zijn, maar de 'stolp' is daarbij een vorm van bescherming die slechts beperkt kan worden toegepast en waarmee we dus zeer selectief moeten zijn. Met de strategie 'behoud in ontwikkeling' is het mogelijk om het verleden (weer) in een actuele context te plaatsen, hetgeen een houdbaarder resultaat oplevert.